

GASPIRALI'DA KADIN

Ümmühan BİLGİN TOPÇU

Özet: Gaspıralı, Kırım coğrafyasında eğitimin modernleşmesi, kimliğin şekillenmesinde sembol isimlerden biridir. “Dilde, fikirde, işte birlik” sloganıyla çıkardığı Tercüman gazetesiyle bu fikirlerin Türk dünyasının farklı coğrafyalarında paylaşılmasına hizmet eder. Edebî eserleriyle de aynı fikirleri farklı bir anlatım tarzıyla okuyucuya aktarır. Bu çalışmada Gaspıralı'nın roman ve hikâyelerinden üçünde, *Frengistan Mektupları*, *Darürrahat Müslümanları*, *Kadınlar Ülkesi*’nde, kadın algısı değerlendirildi. Modernleşmede kadın algısındaki değişim önemli bir göstergedir. Toplumda gözlenen hareketliliğin doğrudan yansıdığı zeminlerden biri de edebî eserlerdir. 1800’lü yılların sonunda Osmanlı ve Kırım coğrafyasında kadının toplumdaki yeriyile ilgili eleştiriler gündeme gelir. Bunlar, farklı aydınlar tarafından gazete ve edebî eserlere taşınır. Bu kişilerden biri İsmail Gaspıralı’dır. Bu çalışmada onun gazete sütunlarına ve edebî eserlerine taşıdığı kadın konusu ele alınmış; fikirleri ve bunları işleyiş biçimi ortaya koyulmuştur.

Anahtar kelimeler: İsmail Gaspıralı, kadın algısı, ütopya, Tanzimat devri romanı.

Women in Gaspıralı

Abstract: İsmail Gaspıralı is an important name who represents the modernization of education in Krimia territory and formation of cultural identity. Gaspıralı, issues a newspaper under the name of Tercüman which uses the slogan at “Unity in language, in idea, in work”. This newspaper serves in exchanging such ideas throughout the Turkic geography. Gaspıralı conveys the same ideas via his literature for his readers. In this work, perception of the women is evaluated in these three of his novels. The perception of women (in his novel) is an important indication of modernity. One of the bases which directly indicates the social tensions and evaluations is the literary works. At the end of the 1800s, in the geography of the Ottoman Empire and the Crimean, critics discussed the location of the income of women in society. They moved to different works by intellectuals and literary newspaper. İsmail Gaspıralı is one of these people. In this study, women carrying his newspaper columns, and dealt with the literary works; his ideas, and their mode of operation has been revealed.

Key words: İsmail Gaspıralı, perception of women, utopia, Tanzimat period novel.

Giriş

Gaspıralı, Türk dünyasının uyanışında sembol isimlerden biridir. Onu bütün Türk dünyasında tanıtan, “Dilde, fikirde, işte birlik!” sloganıyla çıkardığı Tercüman gazetesidir. Gazete, Türk dünyasının neredeyse bütün merkezlerinde her coğrafyayı ilgilendirecek haberleriyle farklılaşırken ortak bir duyarlılığı besleyecek metinleriyle iletişimi sağlayıcı ve birleştirici olmuş; milliyet fikrinin

oluşmasında çok önemli bir görev üstlenmiştir. Gaspıralı, Türk dünyasında oluşturduğu bu ağı, siyasi manevra alanlarından ustaca uzak tutarak uzun bir süre yayın faaliyetini sürdürmüştür.

Onun önemli çalışmalarından biri de Kırım coğrafyasında yürüttüğü eğitim faaliyetleridir. Eğitimin modernleşmesi noktasında çok önemli değişiklikleri içeren usul-i cedîd hareketinin bu bölgedeki öncülüğünü yapmış; bu çalışmalar, Kırım coğrafyasında eğitime bakışı ciddi oranda etkilemiştir.

Gaspıralı'nın bir diğer yönü Rusya Müslümanları Federasyonundaki öncülüğüdür. Türk kavramı yerine Müslüman halklar kavramını hedefleri açısından kabul edilebilir bulan siyasilerin tercihlerini kullanarak Rusya Müslümanlarının örgütlenmesinde ve bu kanalla diğer Müslüman toplumlar arasında temsil hakkı kazanmasında liderlik etmiştir. Bir asır uzaktan bakıldığında onun geniş vizyonu ve büyük hizmeti çok daha iyi anlaşılmaktadır.

Bu çapta bir değişime öncülük eden ve Türk dünyası üzerinde aydınlatıcı olan Gaspıralı'nın roman ve hikâyeleri, bu yaptıkları yanında gölgede kalmıştır. Oysa o, Tercüman'da tefrika ettiği bu kısa roman, uzun hikâye boyutundaki eserlerini de bu misyonun bir parçası olarak görmüştür.

Yavuz Akpınar başkanlığında yürütülen bir projeye Türkiye Türkçesine kazandırılan Gaspıralı eserleri üç ciltte toplanmıştır. Bunlardan ilki roman ve hikâyelerine ayrılmıştır. İrili ufaklı on edebî metnin çoğu, Molla Abbas adlı kahramanın maceraları olmaları sebebiyle eserler bir bütünün parçaları olarak düşünülebilir.

Yavuz Akpınar'ın da belirttiği gibi (Gaspıralı, 2008a, s. 11) gerek anlayış, gerek teknik, gerekse içerik yönünden Gaspıralı'nın bu eserleri, Ahmet Mithat'ın eserlerini hatırlatır. O da tahkiyeli eserlerinde “fayda” ekseninde edebiyata yaklaşmış, okuyucunun ilgisini çeken bir kurgu ve ona bağlı merak unsurunu kullanmış; ancak eğitmek niyeti, çoğu eserinde kurgunun önüne geçmiştir. Yazar bu eserleri sığağı sığağına okuyucuya ulaştırmak üzere parça parça Tercüman gazetesinde tefrika etmiştir.

Gaspıralı, Türk dünyasının millî kimliğinin oluşmasına hizmet ederken toplumun modernleşerek dönüşmesini de ister. Modernleşme bir zihniyet değişikliği çerçevesinde gerçekleşir; Gaspıralı da eserlerinde eğitim, hukuk, şehircilik başlıkları yanında, Doğu ve Batı toplumlarında kadın algısına ağırlıklı olarak yer verir. Bir yanı dinî kabullerle de ilgili bu başlıklar içerisinde kadının toplumdaki yeri; modernleşmenin en önemli göstergelerinden biridir. Üstelik bu; eğitim, hukuk gibi başlıkları da bir oranda sınırları içerisine alabilen bir genişliğe sahiptir.

Bu çalışmada üç edebî eseri ekseninde Gaspıralı'nın kadına bakışı üzerinde durulacaktır. Bu bakış aslında farklı bir medeniyetin eşliğinde bir muhasebeyi

somutlayan bir gösterge olarak da okunabilir. Üzerinde durulacaklar; *Frengistan Mektupları*, *Darürrahat Müslümanları* ve *Kadınlar Ülkesi* isimli eserlerdir. İlgi çekici olan bu eserlerden birinin bir ütopya denemesi diğerinin bir distopya olarak alınabilmesidir: *Darürrahat Müslümanları* tam bir ütopya iken *Kadınlar Ülkesi* doğrudan kadın algısı üzerine kurulmuş bir distopyadır. Bu üç eser toplumda kadının yerine dair yazarın özel hassasiyetini anlamak için yeterlidir. Çalışmada bu algının hangi noktalarda yoğunlaştığı, nasıl bir seyir izlediği üzerinde durulacaktır. İlk eser olan *Frengistan Mektupları* ile daha sonraki eserler arasında yazarın fikirlerinde bir değişim olup olmadığı da gözlenecektir.

Pek çok yönden benzeştikleri Tanzimat Devri yazarlarının eserleriyle bu eserler arasında bir bağın var olup olmadığı da dikkate alınarak içeriklerin karşılaştırmasına kısaca yer verilecektir. Çalışmada her eserdeki kadın takdimi tek tek ele alındıktan sonra, bir genel değerlendirme yapılacaktır.

Frengistan Mektupları

Gaspıralı, edebî eserlerinin kurgusunu Molla Abbas'ın çeşitli ülkelere yaptığı seyahatlerin anlatımı olarak şekillendirir. *Frengistan Mektupları*, bu kurgunun ilk eseridir ve 1887'de *Tercüman* gazetesinde tefrika edilir.

Molla Abbas'ın kim olduğu ve maceraların başlama amacı bu eserdedir. Buna göre, kahraman, 22 yaşında bir Kıımlıdır; Avrupa'da Türk ve Araplardan kalmış "azizler"i ziyaret amacıyla mal varlığını nakde dönüştürüp yola çıkar. Burada gördüğü her şeyi, büyük bir dikkatle inceleyip öğrendiklerini mektuplar vasıtasıyla gazetede okuyucularla paylaşır. Kahramana bu süreçte Avrupalı hanımlar eşlik eder. Bu konudaki değerlendirmeler, yazarın karşılaştığı bu hanımlar ve kendi toplumundaki kadın algısına dair tecrübeleri üzerinden yapılır.

İlk durağı Ades (Odessa)'tir. Orada tanıştığı Josefın, kendine olan güveni ve kültürüyle Molla Abbas'ı etkiler. Josefın onu evine davet eder. Kısa sürede arkadaş olurlar ve bu genç kız bir süre sonra kahramana Fransızca dersi verir. Ardından Molla Abbas, Avrupa'yı onun rehberliğinde gezmeye karar verir; ancak "nikâhlanmazlarsa birlikte yolculuk edemeyeceklerine" inandığı için ona nikâh kıyar. Bu süreçte onun sosyal duruşundan çok etkilense de yavaş yavaş sorunlar baş gösterir. Nihayet akraba olmadığı erkeklerle, kendinin olmadığı ortamlarda buluşması, bardağı taşıran son damla olur ve kahraman ondan ayrılır.

Eserin başlarında anlatılan bu ilişkide başarısız bir evlilikten çok bir yol arkadaşlığı anlatılır ve maksat Müslüman bir erkeğin Avrupalı kadınla karşılaşmasına dair ayrıntıları samimiyetle paylaşmaktır. Gerçekten de erkek-

kadın algısı ve bunlardaki değişime dair izler bu ilk tanışıklıktan itibaren eserde takip edilebilir.

Josefin’le karşılaştıklarında bir tiyatrodadırlar; kahraman, sahnede rol yapan kadın ve erkeklerin tavırlarındaki samimiyetten veya kadınların açık saçık giysilerinden rahatsız olur. Bunların “Josefin”ce de aşırı bulunması, Molla Abbas’ın ondan etkilendiği ilk noktadır. Müslüman olmayan bir ülkede kahramanın ilk dikkatini çeken şey, kadın giyimi ve tavırları olur. Bu, görsel unsurların algıda öncelikli olmasından çok, kendi kültüründe kadının sınırının net olarak belirlenmesinde kıyafetin ve sosyal rollerin çok tanımlı olmasıyla açıklanabilir.

Josefin onu evine davet ettiğinde düşündükleri Molla Abbas açısından da yazar açısından da ilginçtir. Yazar, erkeklerin “yasak davet” karşısındaki tavrını alaycı bir dille yansıtır: “Bu hâlde Frenk kızı hâlimi anlayıp onun evine varıp akşamın bir hissesini daha geçirmeyi teklif etti. Şaşırmayınız. Frenk arasında acayip âdetler var. Daveti kabul edip gittim. Niçin varmayayım? Evvela çağırdı, ikincisi güzel bir kız, üçüncüsü Türkçe bilip benimle konuşabiliyor, dördüncü yolda ve seferde hoşça vakit geçirmek gerekir. Daha sebep çok, lakin bunlar da yeter. Kim susayıp su bulur da içmez? Kim gül görür de güle bakmak istemez?” Veya “Edep iyi şeydir de istek de güçsüz değildir” cümleleri anlatıcı kahramanın kabullerini yansıtırken yazarın da bu vasıtayla arzularının karşısında teslim olan erkeği meşrulaştırdığı görülür.

Susamak, istemek ve güle bakmak; ekseninde erkek bakışı doğal bir hâl olarak sunulurken bir yandan da Avrupa erkekleri karalanır: “Onlar da bizim gibi ateşli olsalardı kadınlarına böyle rahatlık sağlamazlardı. Bizde böyle olsa dördüncü gün şehir batır”.

Yalnız başına tiyatroya giden, orada tanıştığı kendi kültürüne bile yabancı bir erkeği evine davet edecek kadar “rahat” bir hanıma nikâh kıyarken kahraman hiçbir tereddüt yaşamaz. Buraya kadar Josefin’in Türkçe bilmesi, Avrupalı müsteşrikleri tanınması ve onlarla fikir alışverişinde bulunması Molla Abbas’ı çok etkiler. Bu öz güvenin arkasında kadın ve erkeğin eğitiminde ayırım yapılmamasının yattığını düşünür (Gaspıralı, 2003, s. 111).

Avrupa’da kahramanın şaştığı şeylerden biri de el öpme pratiğindeki farklılıktır: “Kadınlar erkeklerin ellerini öpmüyor, erkekler kadınların elini öpüyor” Gaspıralı, biri tamamen saygı ve itaat; diğeri nezaket ve iltifat içeren bu öpücükleri eşitler. Bu el öpmedeki nezaket niyetini anlamazdan gelip ikisini de saygıya bağlayarak Batı dünyasında kadına bakışın farklılığını anlatmak ister; bu, kasıtlı bir *bilmezden gelmedir*.

Diğer bir pratik, ironik alınmazsa kahramanın kendi toplumu adına çok aşağılayıcı imalar içerir: Kahraman, Avrupalıları anlatırken “Erkekler evden

çıkarken kadınların üzerine kapı kilitlemezler; çünkü kadın kendi almadıktan sonra kimse onların evine girmeye çalışmaz” der. Burada birkaç kabul vardır: Kendi toplumunda mahremnin tehdit altında olması, kadını erkeğin korumasını zorunlu kılar; kadın kendi mahremiyetini koruyacak irade ve güçte değildir. Tersten okunduğundaysa Batı’da erkek, sınırını bilecek olgunluktadır; kadın gerektiğinde bu sınırı çizebilecek konumda ve korumaya muktedirdir. Bu, aslında, kendi toplumu adına, sadece kadını tezyif etmez; erkeği de müteceviz gösterir.

Yazar, Batılı kadına iltifata devam ederken Müslüman bir erkekle evlenmiş olmasına rağmen onu çocuklarının inancını tayin konusunda erkekle tartışabilecek konumda anlatır. Avrupalı erkeğin ev işlerinde kadına yardım etmesi de kahramanın bir vesileyle kaydettiği ayrıntılardanır.

Bütün olarak bakıldığında burada sorun kadın sorunu değil, Avrupalı ve Doğulu kadın sorunu olarak çizilir. Ancak baştan itibaren kahraman, kayıtsız bir teslimiyet ve hayranlık içerisinde görülürken birden rota değişir: Anlaşılmaz bir şekilde, Josef’in akrabası olmayan erkekleri kendi bulunmadığı bir ortamda evinde ağırlamasını affedemez ve ondan ayrılır. Oysa romanın başında kendi de aynı konumda olmuş, o davete icabet etmiş, bir süre sonra da ona nikâh kıymakta sakınca görmemiştir.

Bu olayı gerekçelendirirken anlatılanlar da çelişkilidir: Önce bir yanlış anlamadan söz eder: Kahraman, otelde kendi dairesi diye yanlış bir daireye girip oradaki erkekleri izinsiz haremine girmekle suçlar. Kendi dikkatsizliği anlaşılınca da çok mahcup olur ve affedilmek için çaba sarf eder. Bir süre sonra aynı sahne kendi evinde tekrarlanıp Josef’in birtakım erkekleri ondan habersiz davet edince onlara önce peşinen akraba muamelesi eder. Akraba olmadıkları ortaya çıkınca da karısını boşar. O, bir erkektir ve kıskançlıkla bütün olumlu izlenimleri bir kalemde siler ve bu kadar kendi başına buyruk biriyle yapamayacağına karar verir. Üstelik yazar da bu süreci Josef’in nasıl karşıladığını anlatmaya gerek görmez (Gaspıralı, 2003, s. 115). (Bu nokta kahramanla yazar arasındaki kinaye mesafesini tespit açısından önemlidir). Kahraman bu kadarla da yetinmez; Frenk kadınların “eksik terbiyelinin” bile kendini bu kadar etkilemiş olmasından yakınarak (Gaspıralı, 2003, s. 115) Josef’in’in sırf bu rahatlık dolayısıyla “terbiyesiz” olduğunu ima eder.

Bu maceradan sonra kahraman, Fransa’ya geçer ve orada sekiz ay kalır. Tüccarlardan Mösyö Şalon onu evine davet eder ve kızı Margarita’yla tanıştır. Batıların kadınlarını yabancı erkeklere tanıtmayı, Molla Abbas’ın anlayamadığı şeylerden biridir; çünkü kendi toplumunda tam tersi bir pratik söz konusudur. Tüccar, kızına ondan ücretle Türkçe ve Arapça dersi aldırır. Molla, gönlünün güzel kıza kaymasını engellemeye çalışsa da bu mümkün olmaz. Aralarında bir aşk başlar. Bir süre sonra dersler bitince kızla rahat görüşebilmek

için bir ev tutar. Margarita bu ilişkiyi ailesinden gizlediği için eve örtünerek gelir gider (Gaspıralı, 2003, s. 131).

Bu sırada bir tanıdığı vasıtasıyla Paris yakınlarında oturan yaşlı bir hanımla da tanışır. Hanım, Molla'dan ülkesi hakkında bilgi alırken ona Paris'i anlatır. Kendi başına yaşayan bu yaşlı hanımın açık yürekliliği Abbas'ı etkiler ve onu evinde birkaç kez ziyaret eder. Margaret'le buluştukları bir gün o yaşlı kadın öldürülür ve suç Molla Abbas'ın üzerine atılır. Suçsuzluğunu kanıtlamanın tek yolu, o sırada nerede olduğunu açıklamaktır. Margarita'ya olan saygısından dolayı bunu yapamaz. Margarita, babasının kriz geçirip ölmesi pahasına gerçeği açıklayarak onu kurtarır. Dostlukları devam etse de kızın babasının ölümüne sebep olan bu ilişkinin sürmesi mümkün değildir. Eserin sonunda Molla Abbas, pılısını pırtısını toplayıp Fransa'dan ayrılmak zorunda kalır.

Kahraman, Josef'in'e takındığı tavır burada göstermez. Farklı eserlerde Margarita'yla iletişiminin sürdüğünü anlatır, eserlerin sonuna kadar ona saygınlığını korur. Eserde Margarita'ya ait ayrıntıların daha fazla olması da ona verilen değerle açıklanabilir.

Eserde Margarita, divan edebiyatı güzelleri gibi tasvir edilir; ay gibi yüz, gül gibi kırmızı ufak ağız, gök rengi gözler, kalem çekilmiş kaşlar, beline inen uzun saçlarıyla "zarif latif" bir hanım... (Gaspıralı, 2003, s. 119).

Aslında bu romanda karşılaşılan iki kadın da son derece cesur kadınlardır. Ancak Margarita, bir aile içerisinde ve güçlü aile bağları olan biri olarak sunulur. O da Josef'in gibi iyi eğitim almıştır. Kahramandan Arapça ve Türkçe dersi almasının nedeni, uluslararası ticaret işlerinde babasına yardımcı olma niyetidir. Nitekim babasının ölümünden sonra işleri devralacak kadar ticarete hâkimdir.

Romanın Margarita üzerine kurulan bu ikinci bölümünde kadın, yine öz güvenlidir; ancak buradaki fark, kadının aile içerisinde anlatılmasıdır. Erkeğin de kabul ve teşvik ettiği şekilde, kadının sosyal rolleri erkeklerin çok yakınında çizilmiştir. Babası tarafından ticaretin içerisinde tutulması, tüccarlarla tanıştırılması ve gerekli görülen noktalarda eğitimini geliştirmesine imkân sağlanması; sonuçta hayatın zorluklarını kendi iradesiyle göğüsleyebilen bir kadın oluşturmuştur. Nitekim o kadın; bir yandan biriyle babasının onaylamayacağını düşündüğü gizli kapaklı bir ilişki yaşayabilecek kadar cüretkâr; öte yandan, aile ismini yok sayarak sevdiği adamın canını kurtarmak için kendini ifşa etmekten çekinmeyecek kadar cesur ve dürüsttür. Sonuçta bu olay babasının hayatına mal olunca da bu ilişkiyi bitirip işlerin başına geçecek kadar soğukkanlıdır.

Margarita'yla olan bağ, daha önce de belirtildiği gibi, Molla Abbas'ın kahraman olduğu hikâyelerin birkaçında daha dile getirilir. *Sudan Mektupları*'nda

Margarita, ticari ilişkide bulunduğu bir devletin siyasetini manipüle etmek üzere Molla Abbas ve bir grup adamı oraya gönderecek kadar güç sahibi gösterilmiştir.

Frengistan Mektupları'nda Avrupalı kadınlar; her halükârda iyi eğitilmiş ve öz güvenli erkeklerin yanında tereddüt etmeden durabilir. Bu durum, anlatıcı kahramanda önce şaşkınlık, ardından hayranlık uyandırır. Öyle ki diğer maceralarda kahraman, Margarita'nın ricası ve yönlendirmesiyle bazı tehlikeli görevler üstlenmekten çekinmeyecektir.

Darürrahat Müslümanları

İkinci roman *Darürrahat Müslümanları*'nda kahraman Molla Abbas, oradaki Müslüman eserlerini görmek için İspanya'dadır. Başta Endülüs Emevî tarih ve kültüründen uzun uzun bahseder.

Bir gezi eseri gibi olan *Frengistan Mektupları*'nın aksine burada tarihî bilgilerin ardından Molla Abbas etrafında bir olay örgüsü oluşturulur. Bu olay ana hatlarıyla şöyledir: Elhamra Sarayı Endülüs mirasından geri kalan ender eserlerden biridir. Kahraman, ziyaret ettiği Elhamra'nın bekçileriyle anlaşarak geceleri de sarayda veya yakınlarında kalmaktadır. Böyle bir akşamda avlular arasında gezinirken saraydaki Aslanlar Meydanı'na gelir. Bu avluda bulunan çeşmede vaktiyle sekiz aslanın ağzından sular aktığı rivayet edilmişse de sular çoktan kurumuştur. Gece yarısı bir köşede büzülmüşken sesler duyar ve on iki kızın geldiğini görür. Onların gelmesiyle kurumuş çeşmelerden sular akmaya başlar. Kızlar o sulardan abdest alıp Harem Köşkü'ne geçerler. Gizlice kendilerini takip eden Molla Abbas'ı görünce önce korkarlar; ancak kendisinin de Müslüman olduğunu ve onlara zarar vermeyeceğini söyleyince ona inanırlar. Yanlarında onları korumak üzere gelen biri daha vardır: Bu, kahramanın *Frengistan Mektupları*'nin sonunda tanıştığı Arap sokak satıcısı Şeyh Celâl'dir.

Kızlar Darürrahat isimli ülkelerinde üniversitede başarı gösterdikleri için atalarının mekânlarından biri olan Elhamra'ya ziyaret izni ile ödüllendirilmiş gençlerdir. Şeyh Celâl de onlara eşlik etmekle görevlendirilmiştir. Molla Abbas'ı kendilerini gördüğü için yanlarında götürürler. Kahramanın gizemli Darürrahat yolculuğu burada başlar: Gizli geçitlerden geçerek büyük bir kuyu gibi etrafı dağlarla çevrili Darürrahat'a giderler.

Gırnata'da Elhamra Sarayı'na yakın "ayak ve at ile geçilmez", Sierra Nevada isimli karlı dağların içerisinde bu vadi, anlatılanlara göre Emevî hâkimiyetinin son günlerinde Endülüs Emevîleri'nin komutanlarından biri olan Serdar Musa'nın gizli geçitler ve tünellerle geçilen, yüz seksen beş taraftarını sakladığı bir gizli ülkeye dönüştürülmüştür. Endülüs Devleti'nin hâkimiyetini kaybetmesi sonrasında İspanya ile yapılan teslim anlaşmasına güvenmeyen Serdar Musa, güvendiği yetmiş sekizi kadın bir grup adamını bu sarp dağların arasına

saklamış; sığınmacılar ülkelerinden getirdikleri araç gereç ve kitaplar sayesinde Endülüs varlığını Darürrahat dedikleri bu yerde, başlangıçta bir köy olarak yeniden inşa etmiştir. Molla Abbas oraya vardığında kırk köy ve bir büyük şehirlik üç yüz bin kişilik nüfusa ulaşmışlardır.

Medeniyette Avrupa'nın da ilerisinde olan bu insanlar, Serdar Musa'ya verdikleri söz gereği 2075 yılına kadar atalarının vasiyetnamesini açmayacak ve o zamana kadar varlıklarını bütün insanlıktan gizleyeceklerdir. Aralarından seçilmiş kişiler, zaman zaman gizli geçitlerden geçerek Elhamra'ya ve İspanya'ya çıkmakta; olanı biteni, özellikle de atalarının mirasının nasıl yok edildiğini görebilmekte; bunları ülkenin ileri gelenlerinin bilgisine sunmaktadır. Ancak dışarıdan birinin Darürrahat'a gelmesi ve onların varlığını bile bile Darürrahat'ı terk etmesi mümkün değildir.

Eser tam bir ütopyadır; şehircilik, eğitim, yönetim, hukuk konularında pek çok teklifi içerir. Kadının ülkedeki konumu eserde özellikle ele alınmıştır. Konu, sarayda karşılaştığı kızlardan biri olan Feride Banu ve emirle yaptığı sohbet ekseninde ayrıntılandırılır.

Bu romanda da kahraman, Frengistan'daki gibi kızların yüzlerinin açık olmasını ve kendisiyle konuşmalarını şaşkınlıkla karşılar. Üstelik bunlar Josefin veya Margaret gibi gayrimüslim de değildir. Örtüleri vardır, ancak yüzleri açıktır. Kızlar yabancı erkeklerden kaçmadıkları gibi Şeyh Celâl de orada bulunmasına rağmen yeni tanıdıkları kahramana Darürrahat'ı tanıtmaya görevi, aynı zamanda bir kadın doktoru olan Feride Banu'ya verilir.

İlerleyen bölümlerde Feride Banu, kahramanı evlerine davet ederek ailesiyle tanıştır; ona ikramlarda bulunur ve onunla rahatça sohbet eder. Hatta bir enstrümanla ailesi ve misafirine müzik dinletisi sunar. Kahramanın bildiği Müslüman ülkelerde bir kadının yabancı bir erkeğin önünde müzik yapmasını bırakın, müziğin kendi bile din çevrelerince haram kabul edilmektedir. Bu Müslüman toplumunda bunların aşılmasını hayranlıkla karşılar.

Darürrahat'ta on iki yaşına kadar bütün çocuklar okula gider; kız erkek ayrı okullarda okurlar. Erkekler; matematik ve din öğrenirken kızlar; ev yönetimi, dikiş nakış, annelik ve annelikte gerektiği kadar tıp öğrenir. Molla Abbas kendilerine güvenleri ve konuşmalarından hareketle buradaki kadınların bile kendinden daha âlim olduğunu düşünür.

Ülkeyi dolaşır ve farklı kişilerle tanışır; Emir'in sarayında kabul edilir. Burada pek çok yeniliğin ve modern teçhizatın yanı sıra kadınların konumuyla ilgili en yetkili ağızdan bilgiler alır: Emir tek eşlidir; eşi Hatice Banu, kadınların eğitimi, haklarının korunması ile ilgili konularda söz sahibidir. Kadınların eğitimi erkeklerden geri değil, ancak farklıdır: Kadınlar pedagoji, hukuk ve tıp alanında erkekler kadar eğitim alırlar. Bazıları kadılık bile yapar; bu kadılar kadınlar

arasındaki davalara baktıkları gibi kadın erkek arasındaki veraset, evlilik gibi konularda oluşan anlaşmazlıklarda da taraf olurlar.

Burada kadınların odalık olması da mümkün değildir; çünkü insanlar arasında bir eşitlik vardır. “Er ve kadın iki taraftır ki maişetleri cebr, zor ve insafsızlıktan uzak olup, yalnız yekdiğerine muhabbet, birbiriyle ünsiyet ve hukuk üzere bina olunmuştur” (Gaspıralı, 2003, s. 257). Evlilikler tamamen iki tarafın arzusuna bağlıdır. Evlilik öncesi çiftler evlenmelerine mani bir hastalıklarının olmadığını belgelemek zorundadır. Yaşlı kişilerle gençlerin evlendirilmesi, fesada sebep olur gerekçesiyle yasaktır. Anlatıcı bunu da bildiği uygulamalarla karşılaştırır: “Bizim Taşkent bayları (zenginleri) ve Fransa ‘Alphonse’ları”na burada yer olmadığını söyler (Gaspıralı, 2003, s. 258). Farklı sınıflarda da olsa hem Doğu’da hem Batı’da görülen parayı bir koz olarak kullanıp kadını sevgisiz, gönülsüz evliliklere zorlamaya özellikle karşı çıkar. Burada insanların mutlu ve sağlıklı görünme sebeplerinin kadın, erkeğin eşit hukukla ve sevgiyle kurdukları birliktelikte aranması gerektiğini düşünür.

Kahraman, kazançlara dair bir tür evlilik anlaşması yapıldığından da söz ederek böyle bir şeyin sadece Türkistan’da değil, Frengistan’da bile görülmediğini söyler.

Sevgi ortadan kalkarsa kadının durumu açıklayıp ayrılma hakkı da vardır. Bunu şaşkınlıkla dinleyen Molla Abbas’a “Zor ve zulümle hizmetçi tutulmazken eşin tutulmasının nasıl mümkün olacağını” sorarlar. Dünyada bazı sapkınlıkların bu yüzden çıktığını düşünürler.

Bu noktada kahraman nihai hükmünü verir: “Darürrahat Müslimleri, bizim Türkistan kadını gibi dile malik bir hayvan olmadığı gibi, Frengistan kadını gibi edepsizlik aleti de değildir” (Gaspıralı, 2003, s. 256).

Darürrahat’tan ayrılma izni aldığında da Feride Banu uğurlamak için onu ziyaret eder.

Gördüklerinden büyük bir mutluluk duysa da Molla Abbas, bir süre sonra Hac görevini yerine getirme arzusunu bahane ederek oradan ayrılmak ister. İzni güçlkle alır; dostlarının kalması yönündeki ısrarlarına olumsuz cevap verir. O tekrar aynı yollardan geri döneceğini düşünürken yemeğine katılan bir ilaçla kendinden geçer. Gözlerini bir İspanyol hastanesinde açar. Ormanda baygın hâlde bulunan bu adamın söylediklerine kimse inanmaz. Üstelik gördüğünü sandığı geçidi de Elhamra’da bulamaz. Anlattıklarının bir hayal olup olmadığından kendisi de şüpheye düşer.

Ütopya bir zihniyet dönüşümünü esas alır, ancak zihniyet okunabilir bir şey değildir. Birtakım somut imgeler zihniyeti tanımlamakta kullanılır. Molla Abbas’ın Darürrahat anlatımının içerisindeki kadın imgeleri bu yönden önemlidir.

İdeal ülke her ayrıntının yerli yerine oturduğu bir “düzen”i yansıtır. Karmaşayı sevmez. Gaspıralı’nın Darürrahat’ı bir yönden tam bir peyzaj harikasıdır; öte yandan insanlar ve toplumdaki rolleri belirlenirken de bir düzen oluşturulmuştur. Kadın ve erkek arasında sosyal rollerde bir tür görev dağılımı vardır. Buna bağlı olarak eğitim alırlar. Kadın aileyi kurma aşamasından başlayarak erkekle aynı haklara sahip olduğu gibi aile dışından insanlarla iletişimde cinsiyet ayrımı söz konusu değildir. Evlilikte erkek lehine olan bütün suiistimaller ortadan kaldırılmış, bu konudaki anlaşmazlıklar kadın hâkimlere havale edilmiştir. Kısaca, Darürrahat’ta haklarını bilen, koruyan kadınlar, *yetiştirilmiştir ve* erkek karşısında kadın “boynu bükük” değildir.

Öte yandan kadınların eserde sembolik bir işlevi olduğu da düşünülebilir: Elhamra’da kurumuş çeşmelerin Darürrahatlı genç kızların gelmesiyle yeniden hayat bulması, gürül gürül akmaya başlaması ve kızların oradan ayrılmasıyla yeniden sularının kuruması; esere masalsi bir hava kazandırırken okuyucuyu da ütopya hazırlar. Bu, sembolik olarak, kadın varlığının üreticiliği yanında Endülüs medeniyetinin hayat verici gücüne bir atıf olarak kabul edilebilir. Bu ifadeler yazarın Endülüs medeniyetine benzer bir İslam medeniyetinin yeniden inşa edilmesine yönelik hayallerinin bir işareti olarak alınabilir.

Mevcut düzenin başarısızlığı kabulünden hareket eden ütopyaacılar eserleriyle yeni bir düzen önerisinde bulunurlar. Onların ütopyaları bir yönleriyle toplumsal eleştiriye diğer yönleriyle toplum tasarımına yol açar. Desroche, bütün ütopyaların bir önceki ve bir sonrakinden parçalar barındırdığını söyler (1993, s. 15). Bu ütopya da Avrupa ve İslam medeniyetlerinin ideal birleşimi olarak tasarlanmıştır.

Kadınlar Ülkesi

Ele alınacak son eser bir hikâye uzunluğundadır. 1891’de tefrika edilen *Kadınlar Ülkesi*, 30-35 sayfalık bir eserdir. Darürrahat’ın aksine bu bir distopyadır. Kurguya göre Molla Abbas, Margaret’in yönlendirmesiyle bir kafile eşliğinde Sudan Müslümanları için mücadeleye gider. Arkadaşları Topçu Marten, Doktor Jan ve Mühendis Mark adlı Fransız gençleridir; kafilde ayrıca bir rehberleri ve iki hizmetçileri vardır. Sahra’da yolculuk ederken kum fırtınasına yakalanır ve kaybolurlar.

Molla Abbas ve arkadaşları Kadınlar Ülkesi’nden korkuyla söz edildiğini bu sırada duyarlar. Böyle bir ülkeyi daha önce duymamışlardır, ancak kadınlardan çekinmek de erkekler açısından anlamsızdır. Ne var ki kısa sürede sözü edilenlerin onların tanıdığı kadınlar gibi olmadığını anlarlar:

Rehbere göre burası kum deryasının ortasında bilinmeyen, cin ve perilerce korunan bir yerdir. Varlığı bilinmediği için burada kaybolanların kum fırtınasında kaybolduğu sanılmaktadır.

Etrafları savaşçı kadınlarca sarılır. Zenci ve Arap karışımı bir soydan olan bu kadınlar talimata göre onları esir alarak ülkelerine götürürler.

Rehberlerinden edindikleri bilgiye göre burada erkek esirlerin yakışıklıları hareme alınıp sevgili olarak kullanılırken, ancak sevgili olmayacak kadar çirkinler farklı işlerde çalıştırılır. Nitekim Melike'nin huzuruna çıktuktan sonra aralarından biri onun odasına çağrılır. Esirler kaçmayı düşünürlerken rehberleri ortadan kaybolur. Böylece rehberin onları isteyerek bu tuzağa düşürdüğünü anlarlar.

Geceyi Melike'yle geçirmek üzere seçilen kurban hazırlanmışken yeni bir kafilenin haberi gelir; bütün kadınlar bu baskına katılacaktır. Molla Abbas ve arkadaşları bunu fırsat bilerek şehirde kalan nöbetçileri sarhoş ederek kaçarlar. Baskın yapılacak kafileyi önceden haberdar edip onlarla birlik olup kadın askerlerle savaşır. Silahları daha güçlü olduğu için kadınları çekilmeye zorlarlar ve hikâye sona erer.

Hikâyede başından itibaren kadın ve erkek dünyasında her şey ters yüz edilmiş gibidir: Kadın komutan, Molla Abbas ve arkadaşlarına askerlerin yüzüne bakmamalarını, yüzlerini örtmelerini emreder. Gerekçe onların melikelerine yakışır güzellikte olmaları, dolayısıyla kendilerini Melike için "saklamaları" zaruretidir.

Jan, erkek dünyasından hareketle kendilerine uygulanacak muameleyi tahmin eder:

Melike dediğimiz kara canavar senin topçuluğuna ya ki müritliğine hürmet edeceklerden değildir. Ancak bizler hüsn-i cemal bir kadına ettiğimiz hürmetten bir hürmet gösterecektir Bizler de kadınların aklından ilminden ziyade cemalini kırdığımız gibi bizim de cemalimize göre hürmet olacaktır (Gaspıralı, 2003, s. 308).

Rehbere göre de Melike'nin beyaz sevgilisi olmadığından onları hareme alması yüksek ihtimaldir. Kendi ise melikenin Arap sevgilisi çok olduğundan muhtemelen tercümanlık yapacaktır. Huzura çıkartıldıklarında Melike onlara kendisinden korkmamalarını ve âdetlere uyarlırsa bu sarayda çok rahat edeceklerini söyler. *Rahat etmeden* kasıt, can ve mal güvenliğidir ve eserdeki çoğu ifade gibi bu da ironiktir.

Yazar, bu anlatımda olaya ağırlık vererek bir tür macera hikâyesi yazmıştır. Göreceli olarak erkekler daha fazla tasvir edilmiştir; bu da yazarın hâli anlatma arzusunun sonucudur.

Kadınların saçları kuş kanatlarıyla süslenmiştir. Melikeleri "zulmetse bir bela, sevse iki bela" olan, otuz yaşlarında kapkara ancak güzel bir kadındır; uzun ipek elbiseli, beli kılıçlı, eli süngülüdür (Gaspıralı, 2003, s. 314).

İşçi ve çobanların tamamı kadındır. Yağmacılıkla geçindiklerinden buradaki kadınlar, aynı zamanda savaşçı olmak zorundadır ve gün içinde ok atma, güreş tutma talimleri yaparlar. Gördükleri erkeklerin ise yüzleri peçelidir. Molla Abbas'a Fransız fahişelerini hatırlatan erkek hizmetçiler ise pudralı, allıklı, sürmeli bıyıkları yağlanmıştı.

İş bölümünde erkek sosyal hayattan tecrit edilmiştir: Burada çocuğu kadın doğurur, ancak ona bakma işi erkeklerindir, çocuk sadece süt emeyeceği zaman anneye getirilir. Evde her kadının iki üç esir kocası olduğundan bazıları ev işi, dikiş nakış yapıp bazıları çocuk bakar. Genç erkekler günlük işleri bitirince şarkılı türkülü eğlence tertip ederken yaşlı erkekler ağır işlerde çalıştırılır.

Kadın talepleri veya tacizleri karşısında kurnaz davranmak da erkeklerin sorumluluğundadır; namuslarını korumaları gerekir.

Molla Abbas, korkusundan Melike ile gayet saygılı konuşur: İlk karşılaşmalarında Melike'den âdetlerini bilmedikleri için hataları olursa affedilmelerini talep eder. Yine Marten'i odasına isteyen Melike'nin yanına gidip dil bilmedikleri için Marten'in kendisiyle sohbet edemeyeceğini, dolayısıyla onu yeterince mutlu edemeyeceğini, biraz dil öğrendikten sonra yanına gelmeyi arzuladığını söyleyerek zaman kazanmayı planlar.

Erkeklerin kadınlara iltifatı hoş karşılanmaz, çünkü erkeklerin rahat olması değil, utanıp sıkılmaları makbuldür. Kadınlar bakışları ve sözleriyle erkekleri taciz ederken onları koruma görevi kadınlarındır.

Toplumların yönetim kadar etkili kurumlardan biri inançlarını kontrol eden birimlerdir. Bu işlevde eserde Melike'nin yanında "İbadet Veziri" olan yaşlı bir kadın vardır ve toplumun kabullerini o şekillendirir.

İbadet Veziri'ne göre saçları ve akılları kısa erkeklerden hâkim ve âmir olamaz. Erkekler kadınlara eş ve eğlence olsun diye yaratılmışlardır. Saçlarının uzunluğu kadınların güçlerinin sembolüdür; erkeklerin bıyık ve sakalı ise hayvanlardaki gibi süs olsun diyedir. "Velhasıl erlik hüsn-i cemal, ile; kadınlık dişilik kuvvet ile tefrik olunmuştur, erkeklerin bıyık ve sakallarını kadınlarından başkasına göstermesi çok büyük günah ve ayıptır" (Gaspıralı, 2003, s. 321).

Esirler kendi ülkelerini anlatınca Vezir, bunları anlatıp ülkelerinde fesada mahal vermemelerini emrederek onların ülkesinin bir gün lanetleneyeceği inancını ifade eder.

Merak unsurunun çok canlı kullanıldığı bu maceranın içerisinde yazarın komikleştirme çabası eseri etkili kılmıştır. Komik unsur, ağırlıklı olarak Marten üzerine inşa edilmiştir. Eserin başında grubun içerisinde kendisine en çok güvenen odur. Esir düşmeden önce böyle bir yere düşmenin şans olduğunu, bu sayede bir sürü kadınla evlenebileceğini söylemiştir. Önce bu planı suya düşer, çünkü ilk karşılaştıkları askerler çok çirkindir (Gaspıralı, 2003, s. 307). Buna

rağmen o, başlangıçta eğlenme niyetini korur: Erkeklerin mahcubiyeti makbulken Marten, inadına kadınlara tokalaşmak için elini uzatır ve onların kaçışmasına neden olur. Erkeklerin bıyık ve sakallarının onların süsü olduğu ve onları kadınlardan saklaması gerektiği tezini duyduğunda bu konuda daha tutucu gördüğü Molla Abbas'a Taşkent'teki mollaların bu sakal bıyık teorisini nasıl karşılayacağını sormaktan kendini alamaz (Gaspıralı, 2003, s. 322). Kendi ülkelerindeki kadın erkek konumunu anlatmaları yasağına ilk tepki de ondan gelir: Mum ve lamba bile icat edemeyen kadınların onları susturmaya çalışarak sansürü icat ettiklerini söyler (Gaspıralı, 2003, s. 320).

Yazar bu muzip karakteri üzerinden ironiyi işletmeyi sürdürür: Nitekim Melike'nin odasına davet edilen de Marten olur. Bunu onur kırıcı bulan erkekler çareler ararlar. Karşı koyamazlar, canları söz konusudur. Molla Abbas'ın teklifiyle yol yorgunluğu ve dil bilmezliklerini bahane ederek huzura çıkma konusunda birkaç gün izin isterler. Fakat bunu Melike'ye anlatan Molla Abbas, dil bildiği için kendini de ele vermiş olur. Melike bir süre onu istiyormuş gibi Molla'yla şakalaşır. Dil bahanesine Melike'nin cevabı son derece ironiktir: "Devlet işlerini konuşmak istemiyorum, dil bilmesi lazım değil" (Gaspıralı, 2003, s. 327).

Melike'nin Mösyö Marten'le geceyi geçirmek istediği, bunun için yıkanıp süslenmesi gerektiği talimatı gelince bu mizah arayışı uçup gider, geriye öfke ve intikam arzusu kalır. Yazar "erkek" yanına en çok güvenen ve olayı başta hafife alan kişiyi böyle bir sahnenin sunumunda öne çıkararak ironinin etkisini güçlendirir. Nitekim bu noktada zirve, Melike'ye takdim edilmek üzere Marten'in süslenmesi bölümüdür: Başı kırmızı bir mendille bağlanmış, üzerine beyaz ipek bir gömlek ve sarı çiçekli bir kaftan giydirilmiş olarak çıkagelir (Gaspıralı, 2003, s. 328). Ancak o, bir bıçağı da yanına alarak Melike'ye gider. Elllerinden kurtulduğunda bile Marten, Melike'yi öldürme işinin kendine bırakılmasını isteyecek kadar öfkeli dir.

Yazar, diğer eserlerinde Molla Abbas'ı merkez kişi olarak almışken bu eserde Molla'yı gözlemci tutmayı tercih eder. Kadın algısına dair pek çok şeyi onun üzerinden anlatırken tahlil ve özeleştiriyi Marten'e yaptırır: Erkeklerden istenen Müslüman kadını gibi itaatkâr, Fransız kadını kadar süslü olmaktır. Yazar, işi şansa bırakmaz ve mesajını açıkça ifade eder: Bunun kendilerine ibret olduğunu, böylece kadınların ne çektiğini daha iyi anladıklarını söyler: "Bu da bir ilim ve bilik olur ki ne Taşkent Medresesi'nde ne de Fransız üniversitesinde ders olur" (Gaspıralı, 2003, s. 324).

Bir ütopyada mekân anlatımı da tasavvurun önemli bir parçasıdır. Kadınlar Ülkesi'nde yaşanan yer, şehir köy arası büyüklüktedir. Ağaç ve çubuktan örme, balçık ile sıvanıp üstleri kamyşla veya hurma dallarıyla örtülü bir iki katlı evlerden oluşmaktadır. Ülkede bir düzen veya refah olmadığı ilk görüşte

anlaşılmaktadır. Melike'nin sarayında bile her şey çok ilkedir; kapılarda kilit yerine mandallar kullanılır; mum, lamba gibi şeylerden bile habersizdirler; bunun için gün ışığıyla yatıp kalkarlar (Gaspıralı, 2003, s. 318).

Eserde kadın ve erkeğin birbirine bakışı net olarak verilmiştir: Molla Abbas'a göre, gördükleri kabul edilebilir şeyler değildir: "(D)ört kitap dışında Budizm'de veya Konfüçyüs mezhebinde bile olmayan" böyle âdetler yüzünden kadınları, Allah'ın nasıl "kırıp bitirmediği ve imana getirmedeği"ne şaşırır (Gaspıralı, 2003, s. 311). Duyguları çelişkilidir; bir yandan ülkesindeki kadınlara yapılanları hatırlarken diğer yandan bir savunma mekanizması geliştirir: Arkadaşlarına ülkesindeki kadınların İslam kanunlarıyla korunduğunu ve rızasız bir iş yapılamayacağını; birkaç densizin yaptıklarının da genellenemeyeceğini söyler.

Kadınlar da onlar kadar tepkilidir: Molla Abbas ve arkadaşları Batı ve Doğu ülkelerindeki erkekleri anlattıklarında "Sizde hiç edep erkân yokmuş!" diye erkekleri ayıplar (Gaspıralı, 2003, s. 319). Aynı şekilde Molla Abbas, Vezir'e, Olimpiya Odvar isimli bir âlimenin de Paris'te kadın erkek eşitliğinden bahsettiğini anlatınca Vezir, bu eşitlik fikrinin dünyanın düzenini bozacağını; erkek hâkimiyetinin bile bu eşitlikten daha kabul edilebilir olduğunu düşünür.

Kaçma planında başarısız olurlarsa çölde ölmeleri işten bile değildir; ancak o bile Kadınlar Ülkesi'nde esir olmaktan iyidir. Burada yakınılan şeyler dikkate alındığında bu ayrıntılar daha anlam kazanır: bir süs eşyası gibi algılanmak, giyim tercihi konusunda karşı cins tarafından yönlendirilmek, iradesi dışında bir ilişkiye zorlanmak, sosyal hayattan soyutlanmak, ailede ve toplumda karar mekanizmalarında bulunamamak... Bütün bunlar "Türkistan'da ve çoğu toplumda kadınların maruz bırakıldığı şeylerdir. Erkeklerle, özellikle de bunların en doğal hak olarak algılandığı bir hayattan sonra, bunların tam zıddının yaşandığı bir hayatı kabul etmek, çok onur kırıcı gelmiştir. Kendilerini haklarından mahrum edenlerin elinden kurtulmak için var güçleriyle savaşmışlardır. Bu aslında kadınlara açık bir mesajdır.

Molla Abbas ve arkadaşları eserin sonunda bütün öfke ve düşmanlıklarına rağmen, bu cesur kadınları takdir ederler: "Terbiye ne büyük şey imiş, âdet ne tesirli oluyor imiş... Ahlâk, tabiat, âdât vücutta kuvvet, yürekte cesaret ve sâir hâller hep mâişet ve terbiye semeresi olduğu bu kadınların hâlinden anlaşılıyor" (Gaspıralı, 2003, s. 337). Burada kasıt, yapıları onaylamak değil, erkek ve kadın rollerinin eğitimle dayatıldığını; eğitimle kabullerin nasıl değişebileceğini, anlatmaktır.

Buna rağmen eserde erkek egemen söylemden de kaçınılmamıştır: Erkek yönetiminde Avrupa'dan bile ileride, güllük gülistanlık Darürrahat örneğinin aksine Kadınlar Ülkesi'nin medeniyetten bihaber, virane olarak çizilmesi, yazarın modelinin ne olduğunu gösterir.

Sonuç

Gaspıralı, hayatını gençliğinden itibaren ideallerine adanmıştır. 1870'li yıllarda Avrupa ve İstanbul'da bulunduğu sürede fikirlerini olgunlaştırmış; gazeteciliği bu fikirleri yaymak için kullanmıştır. Paris'te feminist hareketin kıpırdanışından haberdar olmuştur. Nitekim Kadınlar *Ülkesi*'nde İbadet Veziri'ne Fransa'da kadınların erkeklerle eşit olduğunu savunanların olduğunu kahramanı vasıtasıyla anlatır (Gaspıralı, 2003, s. 322).

Gaspıralı gibi Tanzimat Devri yazarları da kadın tartışmalarından etkilenmiştir. Nitekim romanlarda türün acemiliklerine rağmen kadına dair pek çok ayrıntı yakalanabilmiştir (Alpaslan, 2010, s. 213). Bu dönemde dikkat çekici olan Şemseddin Sami'nin 1878'de *Kadınlar* adlı cep kitabı yayımlayabilmesidir. Kitapta kadınların mevcut konumundaki mağduriyetler dinî referansların belirttiği hakların verilmemesiyle açıklanırken Avrupalı kadının değersizleşmesi eleştirilir (Karakoç, 2008, s. 74).

Gaspıralı, yazılarından onun Osmanlı matbuatını yakından takip ettiği anlaşılır, 1885'te "hazırda kalem çekmekte olan"lar arasında Şemseddin Sami, Ahmet Mithat ve Namık Kemal'in faydalı eserler verdiğini yazar. Bu bahsi açarken de Ahmet Mithat'ın kaleminin Namık Kemal kadar ustaca olmasa da "yazı maşinası" gibi durmadan çalıştığını kaydeder (2008a, s. 211). Edebî eserlerinde Ahmet Mithat üslubu çok net hissedilse de kadınlarla ilgili fikirlerde asıl etkilendiği Şemseddin Sami'dir. "Sami Bey çok yazmıyor velakin her ne yazmış ise fayda ve malumattır" diyerek ona ilgisini ifade eder. *Kadınlar* isimli eserin ikinci cildinin sansüre takıldığına hayıflanarak kaydeder.

Şemseddin Sami'nin *Taaşuk-ı Talât ve Fıtnat*'taki fikirlerle *Darriürrahat Müslümanları*'nda söylenenler arasında paralellikler vardır. Para beklentisiyle yaşlılarla gencecik çocukların evlendirilmesinin yanlışlığı, evliliğin tarafların özgür iradeleriyle vereceği bir karar olması gibi kabuller her iki eserde de vardır. Şemseddin Sami'nin *Kadınlar* isimli eserinde dinî referanslar daha fazladır; ancak ele alınan üç eserde dile getirilen kadın eğitiminin önemi, tesettür, kadının sosyal rolü, çok eşlilik konularında Şemseddin Sami ile Gaspıralı'nın söyledikleri aynıdır (Karakoç, 2008, s. 58). Gaspıralı, 1903 yılında *Kadınlar* isimli 18 sayfalık bir risale çıkartarak Şemseddin Sami'nin eserine çok benzer bir eser vermiştir; ayrıca aynı yıl "Zülüm Kaydan Geliyor" yazı dizisinde de kadın ve erkek, evlilik ve miras hukukundaki adaletsizlikler üzerinde durarak bu konulara ilgisini sürdürdüğünü gösterir (Gaspıralı, 2008b, s. 308).

Gaspıralı için toplumsal dönüşümün en önemli aracı eğitimidir; kadın eğitimi de bunun bir parçasıdır.

Siyasi alanda kadın hareketi Kırım Bahçesaray'da İsmail Gaspıralı öncülüğünde gelişen Usul-i Cedid hareketi olarak yenileşme programı

çerçevesinde doğmuş ve gelişmiştir... Müslüman toplumların son derece hassas olduğu bu konuda Gaspıralı adımlarını fevkalade dikkatle atarak, her şeyden önce Tercüman gazetesi vasıtasıyla işin zeminini hazırlamaya çalıştı. Zaman içinde Tercüman gazetesinin üstlendiği bu misyonu yetersiz gören Gaspıralı, sadece kadınlara mahsus olan ve sorumluluğunu kızı Şefika Hanım'a verdiği Âlem-i Nisvan dergisini yayımladı (Özdemir, 2010, s. 214).

Gaspıralı'nın bütün romanlarında ortak temalar vardır. Bunların başında eğitimin kadınları ve toplumu nasıl değiştireceği vurgusu gelir. Kadınların öz güveni ve bilgisiyle erkeklerin yanında nasıl yer aldıklarını Avrupalı kadınlar üzerinden gösterir, sonra bunu bir ütopyada Müslüman topluma uyarlar: Feride Banu karakterini oluşturur. Burada kadının sağlam ahlaklı, öz güvenli, bilgili olabileceğini örnekler. Distopyada kadınların erkeklerden üstün olduklarına inanmalarının sebebi *aldıkları yanlış eğitimidir*. Bu yanlış eğitim vurgusunun gerçek hayattaki erkeklerdeki kadın algısına yönelik bir gönderme olması kuvvetle muhtemeldir.

Gaspıralı, kadınların eğitimini toplumun modernleşmesi açısından zorunlu görmeye beraber kız ve erkeklerin farklı alanlarda yetiştirilmesi gerektiğini savunur. "Atanın ilmi özüne, ananın ilmi nesline" (Gaspıralı, 2008b, s. 303) tezini savunan Gaspıralı öncülüğünde 1884 yılında Bahçesaray'da kızlar için olan Usul-i Cedîd okullarından ilki açılmış ve bunlar zaman içinde erkek okullarıyla neredeyse eşit sayıya ulaşmıştır (Özdemir, 2010, s. 215).

Kadınların eş seçimi ve evlilik konusunda yaşadıkları mağduriyet, onun en çok üzerinde durduğu konulardan biridir. *Frengistan Mektupları*'nda evlilik konusunda kendi özgür iradeleriyle hiç kimseye sormadan evlenen Avrupalı kadınlar örneklenmiştir. Josefin örneği sonunda bir parça marjinal gösterilmesine rağmen, Margarita örneğinde kendi kararını veren ve bunun olumsuz sonuçlarını göğüsleyebilen güçlü bir kadın çizilir.

Darürrahat Müslümanları'nda kadınların hukuku konusu çok ağırlıklı verilir. Kadınların hukukunu sağlama görevi yine bu konuda uzmanlaşan kadınlara teslim edilir. Gönülsüz evlilik, paralı adamların genç kızları satın almaları yasaklandığı gibi, anlaşamama hâlinde kadına da boşanma hakkı doğal görülür. *Kadınlar Ülkesi*'nde bunların aksinin ne kadar *insanlık dışı* olduğu tersinden anlatılmaya çalışılır.

Gaspıralı'nın öncülüğünü yaptığı Rusya Müslümanları Kongresi'nin devamı olan Rusya Müslimeleri Kongresi de 1917'de Kazan'da toplanmış, hemen hemen aynı noktaları görüşüp karar altına almıştır. Kongrede evlilikte kadının konumu, kadın eğitimi, siyasi haklar (Özdemir, 2010, s. 215) konusunda gündeme gelenler, Gaspıralı'nın edebî eserlerinde de dikkat çektiği noktalaradır.

Yazar, kadının erkeklerin zevkini tatmin etmek üzere bir süs eşyası gibi görülmesinin ve süse boğulmasının komikliğini *Kadınlar Ülkesi*'nde anlatırken tesettür konusuna da göndermelerde bulunur. Erkeğin kadının ilgisini çekmesin diye peçe takmaya zorlanmasını komik gösterir. Aynı konu Feride Banu örneğinde idealize edilmiş kadında gündeme getirilerek onun *yüzü açık* olarak dolaştığı söylenir. *Frengistan Mektupları*'nda Margarita'nın gizli evine tanınmamak için yüzünü örterek gitmesi de bu anlamda bir mesaj olarak algılanabilir: Eğer kadın gizli kapaklı bir ilişki yaşamıyorsa, kendini bu kadar gizlemesinin bir anlamı yoktur.

Gaspıralı Avrupa'yı görmüş, orada kadının sosyal hayattaki konumunu gıptaıyla izlemiş; bunun kendi kabul sisteminde uygulanabileceğini Darürrahat zemininde örneklemeye çalışmıştır. *Kadınlar Ülkesi*, feminist fikirlere tepkileri de dikkate alarak aşırılıkları komikleştirirken pratikte kadınlara yönelik ayrımcılığa karşı bir tür empati ortamı oluşturmuştur. Kadın konusunun de işlendiği *Frengistan Mektupları*, didaktik yönü ağır, bir gezi notu formatındadır. *Darürrahat Müslümanlar*, bir önceki eser gibi kadın konusunun diğer konuların içerisinde yedirildiği eserlerinden biridir. Ütopya mantığı içerisinde bu eserde, mekânından kişilerine kadar kurgu unsurları kullanılır.

Kadınlar Ülkesi ise, yazarın konu üzerindeki ısrarının ve onu dönüştürme merakının ürünüdür. Eser cüssesine rağmen edebî araçların doğru kullanıldığı, fikirlerin başarıyla estetize edildiği bir distopyadır. Merak unsuru ve ironi yazarın didaktizmini beslemek yanında eserin edebî hüviyetini de destekler.

Eser sayısı ve ele alınan fikirlerin ufku açısından bakıldığında Gaspıralı'nın konuyu Tanzimat Dönemi Osmanlı yazarlarına göre daha ısrarlı, etraflı ve cesur ele aldığı söylenebilir. Gaspıralı'nın Batı medeniyeti karşısında teslimiyetçi değil eleştirel davrandığı, Batı'daki değer erozyonunu şiddetle eleştirdiği bilinmektedir. *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene* isimli eserinde "Bir daha tekrar ediyorum. Fünûn keşfi yat ve ihtirârât-ı cedîdenin hizmet-i müfidesini inkâr etmiyorum. Ancak 'âlem-i İslâmiyetin ıslâhat ve terakkiyi hâcetli olduğu sırada bilâ-muvâzene Avrupa'yı taklîd etmesini akıl hesap etmiyorum" diyen Gaspıralı'nın kadının konumuyla ilgili iki medeniyette karşılaştırmalar yaptığı ve kendi tezini, Müslüman bir toplum olarak kurguladığı *Darürrahat Müslümanları* adlı eserde örneklemediği söylenebilir.

Modernleşmenin eşiğinde görünen Osmanlı da Kırım da Batı'daki feminist hareketlerden etkilenmiş ve aydınlar tartışmaları gazete veya edebî eserler vasıtasıyla okuyucusuna aktarmıştır. Gerek Kırım'da gerek İstanbul'da bu fikirlerin hızla muhataplarına ulaştığını gösteren gelişmeler hem basında hem de edebî eserlerde takip edilebilir.

Kaynakça

- Alpaslan, G. G. (2010). Modern Türk Edebiyatında Kadın İmgesi ve Kadın Yazarlar Hakkında Kısa Bir Değerlendirme. *Prof. Dr. Bilge Ercilasun Armağanı* içinde (ss. 197-210). Pegem Akademi Yay.
- Desroche, H. (1993). Ütopyalar Geçidi. *Varlık*, 1025, 14-18.
- Gaspıralı, İ. (2003). *Roman ve Hikâyeleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gaspıralı, İ. (2008a). *Dil Edebiyat ve Seyahat Yazıları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gaspıralı, İ. (2008b). *Fikir Eserleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karakoç, İ. (2008). *Bir Elde İğne Bir Elde Kitap- Şemseddin Sami ve Osmanlı Kadınları*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Özdemir, E. (2010, Yaz). 20. Yüzyılın Başında Kazak Aydınlanmasında ‘Kadın’ Teması. *Bilgi*, 54, 211-230.